

Religionsvetenskap mellan himmel och helvete

Av Lennart Johnsson, tf universitetslektor i religionsvetenskap

[Länk till presentation av Lennart Johnsson](#)

Titeln för denna föreläsning är **RELIGIONSVETENSKAP MELLAN HIMMEL OCH HELVETE**. En utmanande titel måhända. Nåväl, vad är det första du tänker på när du vaknar på morgonen? Ja, säger du, det kan vara allt mellan himmel och jord! Redan där tangerar du Religionsvetenskapens domäner, ty Religionsvetenskap rör och berör vitt skilda områden, ja lite tillspetsat uttryckt handlar Religionsvetenskapen om det mesta mellan himmel och helvete. Religionsvetenskap är således ett av de mest intressanta och fascinerande ämnesområden som man över huvud taget kan ge sig i kast med. Det är också ett av de svårare, för som bekant, detta med religion är inte lätt. Det finns mycken kunskap men också mycken okunskap och inte minst fördomar beträffande detta ämne. Många har den föreställningen att studera Religionsvetenskap innebär att lära sig något om Gud ("som inte finns"). Det känns ganska meningslöst. Dessutom inte bara anar man utan vet att religion är tråkigt. Jag vill därför i denna föreläsning försöka visa på att Religionsvetenskap är ett ämne som fascinerar och utmanar. Kort och schematiskt vill jag gå igenom de olika så kallade blocken som studeras på baskursen i Religionsvetenskap som omfattar 5 block à 8 poäng, inalles 40 poäng.

Block 1. Religionshistoria (8 poäng)

Block 2. Religionsbeteendevetenskap (8 poäng)

Block 3. Bibelvetenskap, dvs det som vanligtvis kallas Gamla testamentet och Nya Testamentet (8 poäng)

Block 4. Kristendomens historia med allmän idéhistoria, samt Kyrkovetenskap (8 poäng)

Block 5. Tros- och Livsåskådningsvetenskap (8 poäng)

Efter baskursen finns det möjlighet att läsa en C-kurs totalt 20 poäng, uppdelat enligt följande. Den inleds med en fördjupning i Religionshistoria (5 poäng), därefter läses Metod- och vetenskapshistoria (5 poäng). Efter litteraturstudiet fortsätter studenterna med att skriva 10-poängs uppsatser (ibland 5-poängsuppsatser), som jag ock har huvudansvaret för.

I mina förberedelser inför denna föreläsning har jag funderat över var jag ska ta min utgångspunkt - i himlen eller i helvetet. Detta får onekligen implikationer för fortsättningen. För en teolog må det kanske tillåtas att ta sin utgångspunkt från Bibelns första blad, där det står följande att läsa:

בְּרֵאשִׁית־ בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ׃ יְהִי אֵר וְהָאֵר׃
הָיְתָה לְהוֹר׃

(I svensk översättning: "I begynnelsen skapade Gud himmel och jord. Och jorden var öde och tom..." Genesis 1:1-2)

Jag lämnar frågorna kring författarskapet - huruvida det är Mose som är författare till Pentateuken eller om den av forskaren Julius Wellhausen framförda och välkända Fyrkällshypotesen (JEPD, dvs Jahvisten, Elohisten, Prästskriften och Deuteronomium) är en rimligare förklaringsmodell. Jag kommer inte heller att uppehålla mig vid eventuella influenser utifrån på denna text, om t ex paralleller i liknande skapelseberättelser i närliggande områden - som det babyloniska tämligen välkända skapelse-eposet *Enuma*

elish, eller det sumeriska *Atramchasis*. Jag vill istället gå rakt till den hebreiska texten och det är framför allt de sista svåröversättbara orden som jag vill stanna inför. Dessa ord översätts i den svenska Bibeln med "öde och tom". I hebreiskan uttrycks detta mycket mer radikalt:

הָרֵוַח וְהַיָּבֵשׁ

dvs att jordens tillstånd ännu (innan Jahve griper in i skapelseakten) är ohyggligt, farligt, obeboeligt. Allt är huller om buller. Det råder något slags kaostillstånd, "och mörker var över djupet". Texten vill bl a uttrycka att skapelseakten utgör en vändpunkt från mörker till ljus, från kaos till kosmos. De på latin välkända orden "fiat lux!", varde ljus, uttalas av Gud - om han nu talade latin, forskningen har ännu inte givit klart besked därom. Om vi går till grundtexten så står det:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר

("Och Gud sade: 'Varde ljus'" Genesis 1:3)

Dessa excerpter får framför allt indikera svårigheterna vad gäller att ge en korrekt och rättvisande översättning. Om vi därtill lägger bilder, aforismer och liknelser som återfinns i Bibeln, tagna från en annan kultur och en annan tid, så anar vi än mer problematiken. Frågeställningen kan tillspetsas: Kan man och ska man över huvud taget översätta en biblisk text till andra språk?

Vad gäller Bibelns innehåll så har någon sagt att människan i gemen har stannat upp inför Bibelns första blad om skapelsen och syndafallet, precis som vi också har gjort, och därmed blivit konfyst och lämnat allt det andra därhän, medan den intressanta fortsättningen lämnas därhän - den som vill tala om Jahves, Guds, plan för mänskligheten, att leda ett obstinat släkte från mörker till ljus, från kaos till kosmos eller om du så vill från helvetet till himlen.

Vi finner att Bibeltexterna på olika sätt har utmanat människor. De har också utgjort en inspirationskälla för många författare, konstnärer, filmskapare etc, som på olika sätt försökt skildra såväl himlen som helvetet. Vi ska inte heller glömma bort texternas betydelse för det andliga livet - för såväl den enskilde individen som för gemenskaper. Samhällen har i stort och smått influerats av religiösa texter, och då inte bara av de bibliska. Vi kan nämna Koranen, Bhagavadgitan, eller på våra breddgrader välkända textsamlingar som Eddan och dikten *Voluspá* (troligen 900-talet) som ger sin skildring om världens uppkomst. Några århundraden senare finner vi de inte helt okända verken *Luthers Stora katekesen* och *Lilla katekesen* (1529), postillor mm. Vi ska inte heller i detta sammanhang glömma bort psalmboken och dess betydelse. De senare nämnda alstren har på olika sätt fått utgöra komplement till Bibeln och använts i kyrkan, skolan och samhället. Hur dessa religiösa texter har påverkat generationer på olika sätt, märk väl inte bara språkligt, där ordspråk och bibliska skildringar har använts kanske många gånger omedvetet också i vardagligt tal, utan dessutom med de bilder som målades upp ifrån predikstolar eller som återfanns i familjebibeln därhemma, kan vi knappast förstå, möjligtvis ana. För texternas innehåll har påverkat människosyn, Gudsbild och världsuppfattning.

De religiösa texterna har ett budskap. Budskapet ska sändas ut i världen via bl.a. olika "krumelurer" som vi kallar för bokstäver. Men budskapet har inte enbart förmedlats genom bokstäver utan också via musik (instrumentalt och/eller vokalt), bilder och symboler, som bearbetats, tolkats (fel eller rätt? beroende på...), recipierats och integrerats eller repellerats. Budskapet har ibland fått högst konkreta implikationer i form av bl a byggnader. Man kan fundera över följande. Vad säger oss t ex kyrkornas arkitektur? Hur tänkte de människor som lät bygga dessa, vad ville de uttrycka (exteriört och interiört), och hur tolkar vi detta idag? Vidare, vad säger oss utvecklingen från husförsamlingen i kristendomens begynnelse mot de stora Kristallkyrkorna av idag, via katakomberna, de enkla träkyrkorna, 1100- och

1200-talets stenkyrkor (som också användes som försvarsanläggningar), basilikor, de olika tidsepokenas stilar (den gotiska traditionen, renässansen, barock, rokokostil osv)? Mycket kan givetvis sägas om detta och om interaktionen mellan en idé och dess realiserande. Vi anar än mer de religiösa texternas betydelse och implikationer, att de också väcker reaktioner, positiva och negativa. Vi märker detta bl a i samband med planering och byggande av en moské, när det blir tal om att bygga om en kyrka till kontor eller när man helt sonika river en kyrka.

Inom Religionsvetenskapen ges också kunskap om och ökad förståelse för hur olika människor kan se på livet. Människan brottas med de eviga frågorna som tarvar svar, men var finner man Svaret med stort "S"? Många "ismer", religioner och livsåskådningar är övertygade om att besitta sanningen. Det må gälla marxism, humanism, existentialism, feminism, liberalism, konservatism, ekosofi, Bahai, New Age eller islam. Mycket av detta tas upp till diskussion under det religionsvetenskapliga studiet, liksom termen och begreppet *gud*. Vad beträffar det sistnämnda begreppet intar flertalet människor en ambivalent hållning. Det råder något slags "tremendum et fascinatum-förhållande", där det förra plägar ta över på ett sådant sätt att det bara är termen eller begreppet *gud* som kvarstår; innehållsligt står det för tomhet eller som en negation - dvs att *gud* över huvud taget inte finns. Utifrån verifierandet eller falsifierandet av detta, brottas man i teoretiska diskussioner över språkets makt över tanken, termers denotationer och konnotationer, religiösa utsagors mening och sanningsanspråk, om bokstäverna som endera aggressivt "hoppas upp" från de heliga texterna eller som ibland tycks vara helt osynliga - "det där har jag aldrig sett eller tänkt på förut!"

Jag vill nämna något om bildens betydelse, vilket redan tangerats ovan. Det finns några forskare (teologer och religionsvetare) som för fram intressanta teorier vad gäller bildens betydelse för tron (teism) respektive icke-tron (ateism eller möjligtvis agnosticism) på Gud. En hypotes är, att det är *bilden* av Gud - som den som tronar över jorden, oftast en stor mäktig manlig gestalt, se t ex en del av Michelangelos målningar av Gud (Gud som ett människoliknande väsen) i Sixtinska kapellet - som bidragit till, och kanske inte bara detta utan också orsakat, ateismens utbredning i framför allt Västerlandet. Vi kan göra en kort reflektion och tänka på judarnas bildförbud.

Inom Religionsbeteendevetenskapen studeras människans Gudsbild, hennes Gudsförhållande eller brist på detta, för att därmed också försöka öka förståelsen för hur en personlighet formas av sin ideologi eller religion i vid mening. Många frågor dyker härvid upp. Varför upplever människor religiösa texter på så vitt skilda sätt? Varför betraktar sig somliga som troende andra som icke-troende (arv och /eller miljö)? Hur ser de olika tolkningsparadigmen ut för en muslim, en sekulariserad ateist, en kristen osv? Vilka uttryck tar sig religionen i riter och myter? En grundläggande fråga är, är inte människan innerst inne en "homo religiosus", och har hon inte som sådan behov av riter och myter? Dessa kan kanske ta sig sådana uttryck som inte alla gånger förknippas med religion i sedvanlig betydelse. Jag vill konkretisera och göra ett förtydligande av vad jag menar med detta.

Vi vänder oss till idrottsrörelsen och ser på den utifrån föreställningen om människan som "homo religiosus". Följande "likheter" med kristendomen kan observeras:

speldagar = söndag/helgdag (som båda betraktas som högtidsdagar värda att fira)

inträdet = kollekten

himlen = det egna laget

helvetet = motståndarlaget

domaren = Gud

kampen om seger inte genom tro utan genom gärningar = jämför med avlatshandeln

målet = (euforisk) frälsningsupplevelse

hejarramsor = psalmer

flaggor, klubbmärken = krucifix, religiösa motiv

Jag brukar hävda den tesen att alla människor har en religion, en ideologi eller livsåskådning. Dina handlingar präglas nämligen av din religion/ideologi, dvs av dina attityder och idéer, och inverkar. Dina idéer träder fram, mer eller mindre explicit, i dina handlingar och reaktioner - intellektuellt och emotionellt. Den enskilda individens ideologi är sedan satt i relation till andra människors ideologier, vilka ibland sammanfaller dock icke alltid. Det försiggår en livlig interaktion, dels mellan enskilda individer, dels mellan olika grupper. I denna interaktion, i möten mellan människor, kulturer och religioner, utvecklas och utformas bl a normer och värderingar. Detta tas upp och behandlas inom Religionsvetenskapen.

Vi kommer osökt in på etikens område. Vad är rätt/fel, och varför? Vem avgör detta? Med andra ord, vem är domaren? Är det rätta "rätt" enbart därför att man utgår ifrån deontologiska teorier? Blir det rätta så att säga "fel" om vi istället skulle utgå ifrån teleologiska teorier? Vad är fusk? Om de flesta fuskar blir det felaktiga "rätt" också för mig utifrån majoritetens handlande? Varför/varför inte, och vem avgör detta? Dessa frågor kan ibland synas vara lätta att besvara men är det inte alla gånger.

Frågor kring etik och moral har i våra dagar förts fram i olika sammanhang, bl a inom t ex medicinen. När börjar och slutar livet? Är det försvarbart att installera medicinsk utrustning för några miljoner som kanske "bara" räddar livet på ett fåtal individer, medan det stora flertalet får dö i ensamhet på sjukhusen? Freds- och konfliktforskning är ett annat område - är religionen enda orsaken till krig och elände? Massmedias roll i samhället, med texter och bilder. Ger de oss en "objektiv" skildring av vad som sker. Vad är i så fall en objektiv skildring? Vad är fakta och vad är värderingar? Etiska resonemang kan föras om det mesta. Låt mig nämna ytterligare ett exempel, trafiksäkerhetsfrågor. Ska man satsa på att räta en olycksdrabbad kurva eller inte? Man kalkylerar vad detta bygge kostar och räknar ut vad bilolyckorna hitintills har kostat samhället (dödsfall, invaliditet, förlorad arbetskraft osv) och ser om det är "lönande" att räta kurvan!

Vi lämnar etiken och vänder oss till Kristendomens historia med allmän idéhistoria. Där studeras bl a växelspelet mellan religiösa (dvs framför allt kristna), kulturella, sociologiska, politiska och ekonomiska faktorer inom olika områden, samt de idéhistoriska utvecklingslinjerna. Vidare ställs frågor som dessa: vad sker i mötet mellan kyrkan och samhället, kyrkan och politiken? Finner vi en assimilering eller en konflikt, är kyrkan ett salt i eller en spegel av samhället? Hur ser t ex en jämförelse ut mellan kyrkorna i t ex Norden och Syd- och Latinamerika? Ty världen är större än Europa. Med detta vill jag också uppmärksamma och plädera för vikten av internationella kontakter och möten. Inom kyrkovetenskapen behandlas kyrkornas eller samfundens utbredning, deras likheter och särarter, organisationsformer, gudstjänst- och fromhetsliv; vidare diakoni, liturgi, kateketik och kyrkorätt. Kyrkovetenskapens övergripande uppgift är att studera ecklesiologin, dvs vad kyrkan egentligen är, och hur kyrkan gestaltas ecklesialt i olika uttrycksformer. Ecklesiologin är ett omfattande begrepp och kyrkovetenskapliga studier reser deduktiva, systematisk-teologiska frågeställningar, men också induktiva, om den kyrkliga erfarenheten och kyrkans självförverkligande. Ekumenik är ett annat stort forskningsområde, inte minst internationellt sett, som bl a handlar om kyrkans (kyrkornas) och ytterst sett världens enhet, där vi finner projekt av olika slag, bi- och multilaterala samtal och dialoger på olika nivåer. De kristna kyrkorna är sedan i sin tur involverade i olika projekt och dialoger med andra religioner.

Ett annat ämnesområde som jag redan berört är religionsfilosofin. Är livet en parentes mellan två "intigheter"? Vad innefattas i begreppen intighet, existens och varat? Finns du över huvud taget? Är ditt liv bara en dröm, där du egentligen befinner dig någon annanstans än där du själv tror att du är, och att det du tycker är en dröm i själva verket är "en drömmares dröm". Inom religionsfilosofin tas dylika spörsmål upp.

Religionsvetenskapen studerar och analyserar olika företeelser. Den vill öka förståelsen för religionens (ideologins) vikt för enskilda, för byar, samhällen, städer, länder och nationer, och hur dessa på olika sätt står i interaktion med varandra på olika plan, samt hur religion i

vid mening också står i interaktion med andra samhällsföreteelser. Religionsvetenskap vill också visa på sin "tvärvetenskaplighet", att den är öppen för samarbete och dialog med andra discipliner och inte är "sig själv nog".

För att visa på detta, Religionsvetenskapens "höjd, bredd och djup", gör vi följande tankeexperiment. Vilka tankar och associationer får du när du hör "Jerusalem"?

Detta ord går exempelvis att förknippa med litteraturvetenskap, med språk (hebreiska, arabiska osv), med olika religioner och kulturer som möts, krig och fred, arkeologi, historia, politik, Gamla Testamentet och Nya Testamentet, Jesus, påsk, turism, konst och musik osv.

Jag har under denna korta föreläsning försökt peka på att Religionsvetenskap är ett mångfasetterat ämne, som sysslar med stora och svåra problem och frågeställningar. Religion i vid mening har haft stor betydelse i många olika avseenden för individer, familjer, samhällen, tiderna igenom. Religion, oavsett vi vill det eller inte, berör oss alla på ett eller annat sätt. Religion i vid mening har lovprisats och upphöjts som "alltings lösare", men vi är också väl medvetna om att religion har förbundits med och betraktats som varandes orsak till krig, slavhandel, förtryck osv. Religion förknippas med himlen för somliga ("äntligen har jag hittat hem"), för andra däremot med helvetet som man å det allra bestämdaste vill undvika. Titeln **Religionsvetenskap mellan himmel och helvete** är egentligen inte så provokativ som den till förstone kan synas vara, utan avspeglar de facto Religionsvetenskapens vitt skilda ämnesområden och dess omfångsrika forskningsområden.

(*En* pusselbit är inte mycket, men när pusslet väl är lagt och en pusselbit saknas är det mycket.)

(Föredrag hållet 971022)